

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 130.2 "19/20"

Цитування:

Герчанівська П. Е. Історична ідентичність у системі координат світового розвитку. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 4. С. 3–7.

Gerchanivska P. (2022). Historical Identity in the Coordinate System of World Development. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 4, 3–7 [in Ukrainian].

Герчанівська Поліна Евальдівна,
доктор культурології, професор,
професор кафедри культурології
та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-3647-6265>
nikipoilly77@hotmail.com

ІСТОРИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

Метою роботи є аналіз системних характеристик історичної ідентичності як наукової категорії та осмислення її змістового ядра на підставі соціокультурної парадигми, що домінує в конкретний історичний період. **Методи дослідження** ґрунтуються на фундаментальних принципах історико-культурологічного аналізу. Концептуальним методологічним стрижнем дослідження є системний аналіз ідентичності як складної ієрархічної системи, що саморозвивається в хронотопі. **Наукова новизна** полягає в концептуалізації феномену історичної ідентичності з позицій його темпоральності в контексті прискорення ідентифікаційних процесів. Розкрито інваріантну та варіативну природу феномену. **Висновки.** На основі меморіальної парадигми про безперервність історії в її кореляції із часом показано, що історична ідентичність є соціокультурним конструктом, ключовим механізмом формування якого є дихотомія «пам'ять – забуття». Маніпулювання колективною пам'яттю є однією зі стратегій політики ідентифікації.

Ключові слова: історична ідентичність, колективна ідентичність, пам'ять, забуття, темпоральність.

Gerchanivska Polina, Sc. D. in Cultural Studies, professor of National Academy of Culture and Arts Management
Historical Identity in the Coordinate System of World Development

The aim of the work is to analyse the systemic characteristics of historical identity as a scientific category and to comprehend its substantive core on the basis of the paradigm that dominates in a particular historical period. **The research methodology** is based on the fundamental principles of historical and cultural studies analysis. The conceptual methodological core of the research is the system analysis of identity as a complex hierarchical system, self-developing in the chronotype. **The scientific novelty** lies in the conceptualisation of the phenomenon of historical identity from the standpoint of its temporality in the context of the acceleration of identification processes. The invariant and variable nature of the phenomenon has been revealed. **Conclusions.** Based on the memorial paradigm of the continuity of history in its correlation with time, it has been shown that historical identity is a sociology-cultural construct, the key mechanism for the formation of which is the dichotomy of «memory-oblivion».

Key words: historical identity, collective identity, memory, oblivion, temporality.

*Ідентичність – це відповідь на питання
про те, хто ми такі.*

Герман Люббе

Актуальність теми дослідження. В епоху стрімких трансформацій у сучасному світі людина починає втрачати основні маркери, за допомогою яких вона визначає себе і своє місце в суспільстві. Усе складніше стає підтримувати внутрішню узгодженість і стійкість свого Я, що призводить до кризи ідентичності. У цих умовах осмислення феномену ідентичності, визначення чинників, що детермінують його

кризу, та пошук шляхів її подолання стає одним із найважливіших стратегічних завдань сучасності.

Аналіз досліджень і публікацій. У межах концепту виокремимо два рівні феномену – індивідуальну (особистісну) та групову (колективну) ідентичність. Під *індивідуальною ідентичністю* розуміють психологічне уявлення особистості про своє Я, що характеризується суб'єктивним почуттям індивідуальної самототожності та цілісності людини. У процесі ідентифікації відбувається психологічне співвіднесення особистості з певною спільнотою, з якою вона поділяє норми, цінності та групові установки. Характеризуючи

процес ідентифікації, П. Катценштайн зазначає, що ідентичність «формується (а також змінюється із часом) завдяки взаємовідносинам людини зі значущими персонажами з її оточення» [3, 59].

Колективна ідентичність є сукупністю стійких рис, що дає змогу тій чи іншій групі (соціальної групі, конфесії, етносу, нації, державі, цивілізації тощо) відрізнити себе від інших. Це комплекс уявлень, що утворюють узгоджену, солідарну мотивацію індивідуальної та групової поведінки. На відміну від групової однорідності живих істот, життєдіяльність яких підпорядкована генетичним механізмам, ідентичність людських груп складається з двох взаємопов'язаних складових: об'єктивної, що ґрунтується на групових нормах, сформованих на основі колективних потреб та цінностей, і суб'єктивної, основу якої становить суб'єктивне розуміння членами групи інтересів, завдань і функцій спільноти.

Метою роботи є аналіз системних характеристик історичної ідентичності як наукової категорії та осмислення її змістового ядра на підставі соціокультурної парадигми, що домінує в конкретний історичний період.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність є динамічною саморегульовальною системою, що містить інваріантний компонент, який залишається незмінним при певному перетворенні пов'язаних з ним мінливих системних елементів. Інваріантне ядро забезпечує тотожність у часі властивостей ідентичності, її мультистійкість і спадкоємність, що, однак, не заперечує, а, навпаки, логічно припускає різноманітність варіацій ідентичності як системи. Чинником такої варіативності, як правило, виступають трансформації в соціокультурній сфері суспільства, що репродукують нові варіанти життєвої орієнтації та спрямовують людей на пошук і запровадження реформістсько-інноваційних підходів для пристосування до нових умов життя.

У ракурсі адаптивного підходу варіативність ідентичності можна розглядати як спосіб пристосування окремих індивідів, а також людських спільнот до мінливих соціокультурних умов життя шляхом зміни стереотипів свідомості та поведінки, форм соціальної організації та регуляції, норм і цінностей, способу життя, картини світу й ін. Зі зміною життєвих умов виникають і дають про себе знати нові потреби, що детермінує розвиток варіаційного механізму ідентичності й зародження в надрах її наявних форм нових

елементів, співзвучних із часом. Однак слід підкреслити, що видозмінюються другорядні системні елементи при збереженні інваріантного начала.

Поєднання стабільності та варіативності є способом та одночасно умовою існування будь-якої ідентичності, але групова ідентичність є менш гнучкішою, вона змінюється повільніше в процесі соціокультурного розвитку, ніж індивідуальна. Розвиток варіативного процесу залежить від відкритості індивіда (групи) до змін, ступеня закріплення інноваційного варіанта в його свідомості, відповідності інновацій соціокультурній специфіці суспільства.

Ідентичність передусім має духовний і світоглядний вимір. Вона відбиває домінуючі в цій спільноті параметри та характеристики (спосіб життя, форми менталітету, культури, соціальної, економічної та політичної організації, філософії, релігії тощо), що забезпечують *modus vivendi* всіх членів суспільства. Формується ідентичність на основі панівної парадигми на перетині національно-історичної, соціально-психологічної, соціокультурної, політико-культурної та інших сфер. До її змісту входять, зокрема, усталені особливості національної культури, етнічні характеристики, звичаї, вірування, міфи та моральні імперативи.

У цьому випадку під парадигмою розуміють не соціально-філософську чи іншу теорію, а світоглядну основу суспільства в конкретний історичний період, комплекс ідей, що визначають зміст і спрямованість суспільної свідомості. Ідентичність, як будь-яка конструкція, містить у собі уявлення про антипод, створюючи певний образ кордону, що відділяє «своїх» і «чужих». Змістове поле феномену ідентичність містить широкий спектр моделей (історичну, культурну, етнічну, національну, регіональну, соціальну, політичну тощо). Сфокусуємо увагу на історичній ідентичності.

Під *історичною ідентичністю* розуміють історичну неповторність, індивідуальність тієї чи іншої колективної спільноти. Розкрити історичну ідентичність – означає відповісти на питання про те, хто ми такі. Суб'єкти, як індивідуальні, так і колективні, знаходять свою іманентну ідентичність серед їм подібних через власне минуле. «Я єсьмо моє минуле (*Je suis mon passé*)», – писав Ж.-П. Сартр [6]. Доступ до розуміння ідентичності, зазначає Г. Люббе, відкривається через історії: «Історії – суть процеси індивідуалізації систем. <...> Лише неповторність їх одиничних історій створює

унікальне поєднання характерних властивостей, що відрізняє кожну з них від інших систем з однаковою структурою. Саме історії пояснюють нам історичну індивідуальність систем, що дає змогу їх ідентифікувати» [4].

Будь-яке суспільство має власну історію, протягом якої виникає і формується його специфічна ідентичність. Це стосується всіх, без винятку, форм колективностей (етносів, націй, конфесій, політичних рухів тощо). Як пише Б. Міштал, «кожна група формує пам'ять про своє власне минуле, що обґрунтовує її унікальну ідентичність» [5, 51]. Історична ідентичність у цьому контексті є процесом набуття суб'єктом самототожності за допомогою відтворення індивідуальної історії його становлення, що містить у себе найбільш значущі етапи його життєдіяльності. Темпоральність ідентичності є одним з найбільш істотних рис цього феномену. У такому контексті всі об'єкти не тільки являють собою єдність у часі, але й містять у собі тимчасовий протяг.

Важливу роль у формуванні колективної ідентичності відіграє створення *меморіальної парадигми*, ключовим компонентом якої є уявлення про безперервність історії в її кореляції із часом. Час сприймається в історичному контексті, його об'єктивну основу становить тривалість, що відбиває послідовність зміни подій, незалежно від алгоритму їх розвитку.

Сприйняття часу в різних соціальних системах неоднакове: неоднакові в них шкали, принципи й точки літочислення. Наприклад, у примітивних суспільствах час структуровано відповідно до циклів землеробства. Християнство внесло свіжий струмінь у світогляд людей, формуючи нове сприйняття часу. Із введенням Юліанського календаря уявлення про циклічність природного часу, що панувало в язичницькому світі, змінилося лінійною часовою моделлю.

Християни час сприймають в історичному контексті – як форму буття, що відбиває послідовність подій. Він має початок і кінець: точкою відліку християнської історії стає день народження Христа, початком часу – створення Богом світу, а кінцем – Страшний Суд. Ключовими парадигмами нової моделі стають одномірність і незворотність історичного часу, неповторність подій священної історії. Час тече від минулого через сучасне до майбутнього – від створення Богом світу та людини до пришествя Христа у світ і Страшного Суду над людством за його гріхи; і зворотний плин його

неможливий.

Парадигма про лінійність і безперервність часу становить також основу мусульманського літочислення, проте ісламський календар має свої іманентні особливості: це місячний календар (на відміну від сонячного юліанського та григоріанського календарів); доба починається не опівночі, а із заходом сонця; за початок відліку приймають дату переселення пророка Мухаммеда й перших мусульман з Мекки до Медини (16 липня 622 р. н.е.).

У XVII–XVIII ст. під впливом ідей Р. Декарта, І. Ньютона, І. Лейбніца поняття часу отримує нове висвітлення: підкреслено його відносність і суб'єктивність, що має, однак, об'єктивну основу – тривалість. Тривалість зв'язується з божественним задумом, їй відводиться проміжне місце між вічністю як атрибутом Бога й часом. У XIX–XX ст., коли модернізм скинув з п'єдесталу Бога, а «смерть Бога» стала фундаментальною метафорою постмодерністської філософії, на перший план вийшла «філософія процесу» в різних його формах (лінійна, циркулярна, нелінійна моделі). Розвиток, еволюція стають ключовими поняттями в науці й філософії. Час співвідноситься вже не з вічністю, а з невинним породженням нового, тобто з майбутнім.

Зв'язок історії з ідентичністю встановлюється за допомогою спогадів. Становлення ідентичності апріорі не можливе без зв'язку з минулим: минуле надає значення сьогоденню, є інструментом для підтримки колективної ідентичності. Історичні факти входять до колективної пам'яті за принципом історичної спадкоємності, континуальності так, щоб суб'єкт відчував минуле як «своє» на всіх етапах історії. Колективна пам'ять є певною ланкою, що поєднує минуле суспільства із сьогоденням, орієнтує його в майбутнє. За допомогою колективної пам'яті безперервно відтворюється певний набір істотних рис соціокультурної системи. Отже, ідентифікацію слід розглядати не як окремий акт, а як безперервний процес, детермінований динамікою соціуму.

У картині минулого не повинні бути розриви: втрата пам'яті як основи ідентифікації ускладнює розуміння власної ідентичності спільноти. Бачення та оцінка себе й навколишнього світу – це значною мірою продукт власної історії та культури, що передається з покоління в покоління. Деякі події в житті суспільства отримують статус «поворотних моментів історії» (революції, війни, кризові явища тощо). Однак ідеться

не про розрив з минулим, а лише зміну вектора розвитку суспільства, що веде до трансформації ідентичності.

Центральну позицію в меморіальній парадигмі посідає *міф про походження*. Ідея спільного походження, єдиних предків створює почуття солідарності людей. Недарма першими ритуалами в традиційних суспільствах були похоронні обряди, а першими місцями пам'яті – могили пращурів. Тут колективна пам'ять набуває ту саму просторово-часову фіксацію, що й Свята земля для християн чи Мекка для мусульман. З'єднання пам'яті з територією консолідує людей, згуртовує їх емоційно. Саме цим пояснюється стійка традиція паломництва до святих місць. М. Вебер вважав віру в спільне походження найважливішою умовою існування етнічних груп.

Якщо ж про реальну спорідненість говорити неможливо, то колективна пам'ять формує штучну спорідненість – символічний універсум, який окреслює межі спільності, наприклад, за соціальною ознакою. Пам'ять має здатність структурувати розрізнені події в різні наративи. Одна й та сама історія може набувати різноманітного значення залежно від того, до якої сюжетної структури вона була включена, до якої культурної системи (цивілізації) належить суб'єкт, наприклад до східної моделі або західної. Саме в межах конструктивізму нацистська влада розробила концепцію щодо приналежності німців до «вищої (арійської) раси».

Важливим елементом конструювання ідентичності є *ступінь віддаленості минулого*, що визначається точкою відліку в системі координат процесу ідентифікації. Як зазначає В. Шацька, «у соціальних спільнотах давність часу є одним з елементів, що мають сакральну силу. Те, що має минуле, особливо довге, сприймається як більш цінне, ніж те, що такого минулого не має» [8, 48]. Догляд углиб історії розширює межі ідентичності, збільшує діапазон вибору предків. Наприклад, точкою відліку християнської ідентичності прийнято вважати дату народження Христа. Однак, якщо заглибитися в історію, в епоху першопредка Авраама, то іудаїзм, християнство та мусульманство однаковою мірою можна ідентифікувати як спадкоємців авраамічних релігій. Отже, образ минулого є соціокультурним конструктом, а не даністю.

Дискусійним залишається питання про *ступінь пластичності пам'яті*. Маніпуляція з колективною пам'яттю є однією зі стратегій формування політики ідентичності, здатної змінити (і навіть знищити) образ ідентичності,

залежно від політичної кон'юнктури. Постійного минулого не існує: воно перманентно перетворюється і реконструюється з урахуванням нових реалій. Зазвичай це відбувається в моменти радикальних історичних зламів, що ведуть до трансформації (або зміни) ідентичності суспільства і є однією з найважливіших функцій модернізаційних перемін. Однак нововведення повинні бути продовженням історичної традиції: без свого минулого суспільство втрачає власну ідентичність. Тому обговорення проблеми історичної ідентичності не можливе поза концептами пам'яті й забуття.

У межах цього питання зупинимося на концепції *травматизації пам'яті*. Як зазначає Дж. Александер, травматичний вплив на колективну пам'ять «має місце тоді, коли члени соціальної спільноти відчують, що вони піддалися впливу жахливої події, що залишила незгладимий слід у їх колективній свідомості, назавжди залишаючись у їх пам'яті, змінюючи їх майбутню ідентичність найбільш радикальним і незворотним чином» [1, 10].

Трансляція ідентичності значною мірою заснована на забутті, примиренні з травматичними сторінками свого минулого (війни, колоніалізм, переслідування іншодумців тощо). Травматизм пам'яті заражає суспільство хворобою пасеїзму – пристрастю до минулого, милуванням ним при зовнішній байдужості до сьогодення. При цьому хворе суспільство, усвідомлюючи всю згубність прикутості до минулого, марить про забуття. Саме тому, за М. Хальбваксом, «суспільство прагне усунути зі своєї пам'яті все, що могло б розділити індивідів, відокремити одну групу від іншої; у кожному епоху воно перероблює свої спогади, погоджуючи їх зі змінними факторами своєї рівноваги» [8, 337].

Ідентифікацію події як травматичну, що завдає непоправної шкоди самоідентифікації колективному суб'єктові, формують, як правило, зацікавлені групи, які володіють владою, а потім вона передається широким верствам суспільства. За С. Бойм, «мистецтво забуття створює протиотруту критичному мисленню з метою підтримки харизми влади. Для досягнення цієї мети воно використовує засоби ментальної гомеопатії, що імітує критичне мислення, а також стратегії чорного піару, що вивчає міфологічну свідомість і маніпулює нею» [2].

Але не тільки травматизм пам'яті стає модератором забуття: багато спогадів із часом піддаються перегляду, втрачаючи зі збільшенням розриву між соціокультурними

парадигмами минулого і сьогодення свою актуальність і значимість. Тобто, наші уявлення про минуле цілком і повністю визначають обставини нашого сьогодення. Соціальні групи, які з'являються на зміну зниклим, знаходять у пластах колективного досвіду події, що підтверджують легітимність їхніх парадигм. Це робить простір пам'яті історично зумовленим.

Крім того, процес прискорення соціокультурної динаміки, перевищення порогу сприйняття інноваційного призводять до інформаційно-комунікативної перевантаженості пам'яті, що позначається на становленні ідентичності, яка втрачає актуальність свого змісту, не встигаючи «постаріти». Збільшується значимість випадкових та одиничних явищ, що ускладнює пошук стійкого базису для самоідентифікації суспільства. Це вимагає певної селекції колективного досвіду відповідно до потреб групової самоідентифікації. Зі сказаного випливає: якщо історія є об'єктивним знанням, то пам'ять, детермінована інтересами тієї чи іншої спільності, є ідеологічним конструктом.

Наукова новизна статті полягає в концептуалізації феномену історичної ідентичності з позицій його темпоральності в контексті прискорення ідентифікаційних процесів; розкритті інваріантної та варіативної природи феномену.

Висновки. Отже, здійснена концептуалізація феномену історичної ідентичності з позицій його темпоральності в контексті прискорення ідентифікаційних процесів. Розкрито інваріантну та варіативну природу феномену. Обґрунтовано, що ключовою характеристикою ідентичності є темпоральність. На основі меморіальної парадигми про безперервність історії в її кореляції із часом показано, що історична ідентичність є соціокультурним конструктом, механізмом формування якого є дихотомія «пам'ять – забуття». Маніпулювання колективною пам'яттю є однією зі стратегій політики ідентифікації.

Література

1. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity / Alexander J., Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser and Piotr Sztompka. Berkeley and

London : University of California Press, 2004. 327 p.

2. Boym S. Common Places: The Mythology of Everyday Life. Cambridge, London : Harvard University Press, 1995. 356 p.

3. Katzenstein P. J. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York : Columbia Press, 1996. 562 p.

4. Lübbe H. Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie. Basel : Schwarbe Verlag Basel, 2012. 368 s.

5. Misztal B. Theories of Social Remembering. Maidenhead-Philadelphia : Open University Press, 2003. 208 p.

6. Sartre J. P. L'etre et le neant. Essai d'ontologie phenomenologique. Paris : Éditions Gallimard, 1943. 675 p.

7. Szacka B. Czas przeszły: pamięć – mit. Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2006. 239 s.

8. Halbwachs M. On collective memory / edited, translated, and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1992. 254 p.

References

1. Alexander, J. (2004). Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley and London, UK: University of California Press [in English].

2. Boym, S. (1995). Common Places: The Mythology of Everyday Life. Cambridge, London: Harvard University Press [in English].

3. Katzenstein, P.J. (1996). The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York: Columbia Press [in English].

4. Lübbe, H. (2012). Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie. Basel: Schwarbe Verlag Basel [auf Deutsch].

5. Misztal, B. (2003). Theories of Social Remembering. Maidenhead-Philadelphia: Open University Press [in English].

6. Sartre, J.P. (1943). L'etre et le neant. Essai d'ontologie phenomenologique. Paris: Éditions Gallimard [en français].

7. Szacka, B. (2006). Czas przeszły: pamięć – mit. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN [po polsku].

8. Halbwachs, M. (1992). On collective memory. Chicago and London: The University of Chicago Press [in English].

*Стаття надійшла до редакції 03.10.2022
Отримано після доопрацювання 04.11.2022
Прийнято до друку 14.11.2022*